

Nieuwsbrief

Vlinderwerkgroep Drenthe

21ste jaargang no.1 - najaar 2011

Uitnodiging Najaarsbijeenkomst

Maandagavond **21 november 2011**

in de **Koekoekshof** in Elp.

Het begint om 19.30 uur agenda:

1. Opening
2. Welke bijzondere vlinderwaarnemingen zijn er dit jaar gedaan, dialezing door Jelle de Vries
3. "Vlinders in een Nepalese setting", presentatie door Joop Verburg
4. Indien er tijd over is zal Minko van der Veen nog kort iets vertellen over de bijzondere nachtvlinders die dit jaar zijn gezien

Er tussendoor zal er een PAUZE zijn met aan het eind de verloting.

Hebt u zelf zaken die u kunt missen en leuk zijn voor de verloting neem ze dan mee!

5. Sluiting
Het streven is om het programma rond 21.30 uur officieel af te ronden, waarna nog gelegenheid is om uw eigen "plaatjes" te laten zien en na te praten.

Redactie

Leden:

- Pauline Arends
 - Roelof Blaauw
 - Hindrik Lanjouw
 - Jelle de Vries
 - Willeke Ketelaar
- Eindredactie:
- Ate Dijkstra

Kopij voor de voorjaarseditie graag voor 20 maart 2012 inleveren per:
e-mail:
nieuws@vlinderwerkgroepdrenthe.nl
of Willeke Ketelaar, Kastanjelaan 5,
9422 JB Smilde
tel: 0592-413073

www.vlinderwerkgroepdrenthe.nl

de webstek voor alle vlinderliefhebbers in Drenthe,
stuur uw kopij met plaatjes aan:
nieuws@vlinderwerkgroepdrenthe.nl

E-mailadres veranderd?!!!

Elke keer wanneer ik een E-mail verstuur naar alle mensen waarvan ik een adres in mijn adressenbestand heb staan krijg ik vele "onbestelbaar-retour" berichten terug. Dit heeft bijna steeds als oorzaak een wijziging van E-mailadres waarvan ik niet op de hoogte ben gesteld. Daarom het dringende verzoek om wijzigingen in je E-mailadres aan mij door te geven.

Minko van der Veen

Kommavlinder foto: Minko van der Veen

In dit nummer

Van de bestuurstafel

Minko van der Veen 2

De achteruitgang van argusvlinder
in Drenthe

Ate Dijkstra 3

Nachtvlinders bij Langelo door

IVN-nachtvlindergroep
Minko van der Veen 4

Vlinders in het land van Maas en Waal
Ate Dijkstra 6

Over nectarplanten van dagvlinders
Ate Dijkstra 8

Verrassingen bij de zilveren maan
(Boloria selene) in 2011
Jelle de Vries / Pauline Arends 10

Sint-Jansvlinder (Zygaena filipendulae)
in de Elperstroom

Jelle de Vries 12

Van de bestuurstafel

Minko van der Veen

Het is al door velen geuit, de teleurstelling over een vlinderseizoen dat zo geweldig van start ging, maar dat zich naarmate het seizoen vorderde ons, maar vooral de vlinders, lelijk in de steek liet. Tenminste daar houden we het op dit moment op. Eigenlijk weten we nog veel te weinig van hoe vlinders omgaan met deze voor hen zeker niet gunstige omstandigheden. Toegegeven je moet wel een rasoptimist zijn wil je geloven dat ze op termijn juist baat zouden kunnen hebben bij even wat 'tegenwind'. Tegenwind ondervinden ze ook al enige tijd uit de hoek van de landelijke overheid en politiek. Konden we in het begin nog hopen op 'de soep die niet zo heet zou worden gegeten als ze werd opgediend', nu lijkt het er toch echt op dat Bleker door kan gaan met zijn plannen.

Het Planbureau voor de leefomgeving (PBL) stelt in zijn rapport over de herijking van de EHS dat de voorgenomen bezuinigingen van het rijk op het natuur- en landschapsbeleid zullen leiden tot een verdere verslechtering van de natuurkwaliteit en de leefomstandigheden voor planten- en diersoorten. Geen van de zeven te onderzoeken varianten voor de ontwikkeling van de EHS leidt tot het halen van

de gestelde natuurdoelen, waaronder die van de Natura 2000-gebieden. De natuurkwaliteit en de leefomstandigheden voor planten en dieren zouden verslechteren en de kwaliteit van het landschap en de recreatieve waarde ervan zouden achteruitgaan. Bleker daarentegen ziet zich met het rapport gesteund om nu geen werk te maken van robuuste ecologische verbindingen gezien de in zijn ogen beperkte ecologische impact. Opvallend is dat de staatssecretaris wel mogelijkheden ziet voor boeren om actief bij te dragen aan de natuur- en landschapskwaliteit door gebruikmaking van Europese middelen. Middelen die hij (b.v.) heel duidelijk niet de organisatie van Staatsbosbeheer gunt. Die ziet hij het liefst zo snel mogelijk verdwijnen.

Blekers visie op natuurbescherming blijkt ook uit het wetsontwerp 'Wet natuur', waarin feitelijk alleen nog de soorten worden beschermd die met acuut uitsterven worden bedreigd. Voor alle overige soorten geldt dat zij die status ook snel kunnen verdienen: geen subsidie meer voor bescherming en/of schade. De uitkomst daarvan is uiteraard dat een terreineigenaar die schade ondervindt veel sneller tot vervolging mag en zal overgaan. Ook hier dus economisch belang voor natuurbelang. Gelukkig zien we ook tekenen van 'veerkracht' van natuurorganisaties, provinciale politiek en particulieren. Er hebben tal van, soms ludieke, acties plaats gevonden waaruit blijkt dat er breed verzet bestaat tegen Blekers plannen. Ik hou het er graag op dat op termijn het maatschappelijk draagvlak onder onze natuur door Blekers opstelling wordt versterkt en verbreed.

Bijna alle vergaderingen hebben we ons gebogen over onze nieuwe verspreidingsatlas van dagvlinders in Drenthe. Voor deze atlas hebben we de waarnemingen nodig die jullie ons toesturen. Zelf hadden we gehoopt een aantal 'witte hokken' excursies te organiseren naar kilometerhokken waarvan we nog geen of weinig soorten hebben. We hebben te lang gewacht en daarna heeft het slechte weer roet in het eten gegoooid. We proberen het volgend jaar opnieuw. Vanaf nu zullen we elke vergadering brainstormen over de te kiezen opzet en indeling van de atlas. Maar ook alle organisatorische aspecten, zoals b.v. fondsenwerving, zullen aandacht krijgen. Kortom een echt project waarvoor we ook nog op zoek zullen moeten naar extra denk- en mankracht. Zie je er ook een leuke uitdaging in? Laat het ons weten!!!

Graag zie ik jullie op onze najaarsbijeenkomst in Elp op maandag 21 november.

Vals witje (*Siona lineata*) op smeerwortel
Foto: Minko van der Veen

De achteruitgang van Argusvlinder in Drenthe.

Ate Dijkstra

In de voorjaarsnieuwsbrief van 2010 is aandacht besteed aan de achteruitgang van de argusvlinder in Drenthe (van der Veen, 2010). Deze soort was in de periode 1990-2001 met in totaal 1481 kilometerhokken, dat is 53% van het totaal aantal kilometerhokken die Drenthe omvat, nog een zeer algemene standvlinder (Dijkstra et al. 2003). Daarna gaat het snel bergafwaarts.

In de periode 2001-2009 is argusvlinder in slechts 404 (14.3%) kilometerhokken waargenomen en behoort hij in Drenthe thans tot de klasse van de schaarse standvlinders. In werkelijkheid is de situatie nog dramatischer want de laatste jaren (2005-2009) is hij slechts in 77 kilometerhokken gezien. Eigenlijk zegt de achteruitgang van argusvlinder op basis van het aantal kilometerhokken genoeg. Desondanks is ook nog eens gekeken naar het aantal gemelde exemplaren voor de periode 1982-2010. Daar zitten de nodige haken en ogen aan en kan men de getallen voor de verschillende jaren slecht met elkaar vergelijken. Wat de jaren 1982-1989 betreft, kunnen we kort zijn. In die jaren werd Drenthe nauwelijks op dagvlinders onderzocht en zijn nauwelijks waarnemingen bekend (fig.1). In de periode 1990-2001 veranderde dat en kwamen de nodige waarnemingen binnen in het kader van de dagvlinderatlas Drenthe. In die periode werden jaarlijks gemiddeld 538 argusvlinders gemeld. In zowel 1992 als 2000 was, met respectievelijk 1157 en 1716 exemplaren, duidelijk sprake van een topjaar. In de periode 2001-2010 werden dergelijke aantallen nooit meer bereikt en is het jaarlijks gemiddelde slechts 86 exemplaren. Vergeleken met de periode 1990-2001 is in de periode 2002-2010, wat gemelde aantallen betreft, sprake van een achteruitgang van 88%. Dat is nog wat hoger dan de achteruitgang op basis van het aantal kilometerhokken die 73% bedraagt.

Aan de gepresenteerde berekeningen zitten, zoals al eerder opgemerkt, de nodige haken en ogen. Dat het met de argusvlinder niet goed gaat is wel duidelijk niet alleen is hij uit veel gebieden verdwenen maar vliegt hij ook in veel kleinere aantallen. Wat de reden is van deze sterke achteruitgang kan men alleen maar gissen. In een vorig artikel over de argusvlinder in Drenthe is daar al een en ander over geschreven.

Literatuur:

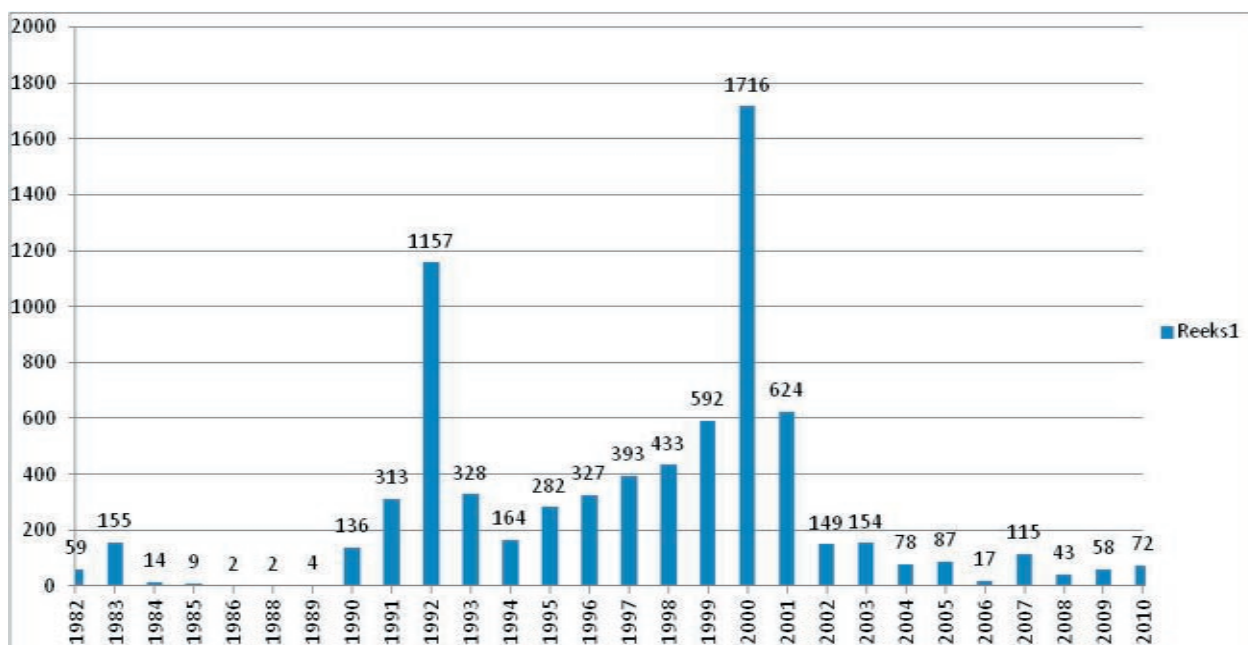
Dijkstra, A.C.J., J. de Vries & B.J.Hoentjen, 2003: Dagvlinders in Drenthe, voorkomen en Verspreiding 1990-2001. Uitgeverij Publique/ Vlinderwerkgroep Drenthe.

Veen, M. van der, 2010:

De Argusvlinder (*Lasiommata megera*).Nieuwsbrief Vlinder Werkgroep Drenthe 19(1):9-11

Argusvlinder foto: Bert Oving

Aantallen waargenomen Argusvlinders in Drenthe tussen 1982 en 2010.

Nachtvlindersen bij Langelo door IVN-nachtvlindergroep

Minko van der Veen

Vanaf juni 2010, toen we als Vlinder- en libellenwerkgroep van IVN afd. Roden de beschikking kregen over een aggregaat, hebben we regelmatig 'gelicht' op de terreinen van de NAM bij de ondergrondsegasopslag bij Langelo en, in hetzelfde kilometerhok, bij het Spekveen net buiten Langelo. In totaal hebben we hier nu 14 keer de lakens(meestal 2) gespannen. Dat heeft tot nog toe 257 soorten macro nachtvlinders opgeleverd. Uiteraard veel 'gewone' soorten maar ook enkele die 'zeldzaam' worden genoemd, zoals het lijstje hiernaast laat zien.

Zeker bijzonder was de vangst van 4 rozenspanners. Op 11 april de eerste en op 20 april 3 stuks op het laken van Wil Folkers. Volgens 'Vlindernet' is de rozenspanner een zeer zeldzame soort die lokaal en verspreid voorkomt in de duinen en op andere plaatsen langs de kust. De weinige waarnemingen in het binnenland komen vooral uit Gelderland, Overijssel en Limburg. Op het kaartje van Vlindernet stond tot dan in heel Noord Nederland geen enkele stip. Niet helemaal juist overigens: Anneke Palthe meldde eind mei 2008 en eind mei begin juni 2009 in totaal zes exemplaren uit haar tuin. Opvallend is dat de soort in Drenthe later (door)vliegt dan de vliegtijd die Vlindernet aangeeft: half maart tot begin mei (in 1 generatie).

Som van aantal	
bont halmuiltje	8
diana-uil	1
eikenuiltje	4
getande spanner	3
gewone agaatspanner	3
grauwe borstel	1
klein visstaartje	1
koekoeksbloemspanner	1
papegaaitje	2
pijlkruidspanner	1
rietluipaard	1
rozenspanner	4
satijnvlinder	15
schijn-nonvlinder	1
trapeziumuil	2
walstrospanner	1

Vier stadia van de rozenspanner bron: www.lepiforum.de

Rups en imago Diana-uil bron: www.lepiforum.de

Maar omdat de soort eigenlijk niet te verwarrend valt met andere hoeft er over de waarnemingen geen twijfel te bestaan.

De soortbeschrijving op Vlindernet: Voorvleugellengte: 14-18 mm. De overwegend bruine voorvleugel is tamelijk breed en enigszins puntig en heeft soms een antracietgrijze tint. Op de voorvleugel bevindt zich een groot aantal dwarslijnen en dwarsbanden die in wisselende mate met zwart zijn afgezet. Het middenveld van de voorvleugel heeft een opvallende strogele dwarsband met aan weerszijden daarvan een bruine band. Aan de buitenzijde hiervan loopt een vaak rood getinte lichtbruine band. De zoom van de voorvleugel is donkerbruin met antraciet. Opvallend is de geelachtig witte stip die een plaatselijke verdikking is van de golflijn.

De soort voelt zich thuis in bossen, duinen, struwelen en andere met struiken begroeide plaatsen; soms ook tuinen. En dat past helemaal bij de plekken waar de soort werd gezien. In Langelo staan op de 'heuvel' veel aangeplante rozenstruiken.

Van deze vroege vlieger zijn al vanaf maart rupsen op de rozenstruiken aan te treffen, en dat gaat door tot in juli. Daarna zoek de rups een plek in de grond om daar in een cocon als pop de tijd door te brengen tot maart volgend jaar.

Voor ons was in elk geval ook die ene Diana-uil bijzonder die op 30 september van dit jaar opeens op ons laken kwam afstormen. Los van wel of niet zeldzaam, een heel bijzondere vlinder qua tekening en kleur. Eén die zich zonder moeite kan meten met de mooiste dagvlinders. Vlindernet beschrijft de soort zo: Voorvleugellengte: 18-23 mm. Een fraaie, karakteristiek getekende uil. De brede lichtgroene voorvleugel heeft een licht gebogen voorrand en een patroon van zwarte vlekken waarvan de meeste

met wit zijn afgezet. De zwarte vlekken variëren in grootte; soms zijn ze gereduceerd tot kleine losliggende vlekjes en boogjes, in andere gevallen zijn ze groot en vormen ze vooral in het middenveld een zwarte dwarsband. In uitzonderlijke gevallen is de voorvleugel bijna geheel zwart, maar de uilvlekken blijven altijd zichtbaar als groene vlekken.

Ook, net als de rozenspanner, een soort die je nauwelijks fout kunt determineren, zeker wanneer die nog zo 'vers' is als die wij die avond op ons laken kregen. Of de vlinder werkelijk zo zeldzaam is als Vlindernet zegt (Een zeldzame soort die verspreid over het land af en toe wordt waargenomen; lijkt sinds 2000 iets gewoner te worden) is maar de vraag. Toen ik naar 'Waarneming.nl' surfte zag ik dat wij zeker niet de enige waren: in september en oktober werd de diana-uil zeker 7 maal uit Friesland en 2 maal uit Drenthe gemeld. Ook vanuit de duinen, Veluwe en Zuid-Limburg waren er meldingen. De diana-uil vliegt, in één generatie, van eind augustus tot eind oktober. De vlinders komen op licht, maar vooral op smeer; ze foerageren op overrijpe bramen en bloemen van klimop. Hun leefgebied is loofbossen met eiken, hun waardplant, maar mogelijk ook andere loofbomen zouden de rupsen accepteren. De eitjes overwinteren op een tak of in de schors van de waardplant. Als de knoppen beginnen uit te lopen komen de eitjes uit en beginnen de rupsen van de jonge knoppen te eten. Dat doen ze alleen 's nachts, overdag verstoppen ze zich in de schorsspleten.

We zullen zeker de komende jaren nog vaker het laken spannen in Langelo, om een completer beeld van de nachtvlinders bij Langelo te krijgen.

Bronnen:

<http://www.lepiforum.de>

<http://www.vlindernet.nl>

Vlinders in het Land van Maas en Waal.

Ate Dijkstra

“Daar trekt over de heuvels en door het grote bos de lange stoet de bergen in van het Circus Jeroen Bosch”. Het is een zin uit de songtekst “Het Land van Maas en Waal” geschreven door Lennaert Nijgh en gezongen door Boudewijn de Groot. Jeroen Bosch is een wereldberoemde schilder van vaak surrealistische taferelen. Jeroen (Jheronimus) Bosch (fig 1.) heette eigenlijk Jheronimus van Aken en was de derde zoon van Anthonis van Aken. Jeroen Bosch is vermoedelijk circa 1450 in 's Hertogenbosch geboren.

Fig1. Jacques Le Boucq (naar een onbekende meester). Portret van Jheronimus Bosch. Circa 1550.

De familie Van Aken was een toonaangevende Bossche schildersfamilie. In 1474 komen we pas voor het eerst de naam Jeroen Bosch tegen en wel in verband met een grote lening die hij samen met zijn vader afsloot. Men neemt aan dat Jeroen Bosch zijn opleiding kreeg in het atelier van zijn vader. In de Bossche archieven in het boekjaar 1480-1481 wordt in een rekening “Joen die maelder” genoemd en is voor het eerst sprake van Jeroen Bosch als schilder. Vanaf ongeveer 1490 signeerde hij ook zijn werk met “Jheronimus Bosch”. In 1481 blijkt Jeroen Bosch getrouwd te zijn en wel met Aleyd Goyaerts van den Meervenne (ca. 1447-1522/1523) een telg uit een welgestelde koopmansfamilie. Via zijn huwelijk kwam hij ook in bezit van het huis “In den Salvatoer” aan de noordzijde van de markt van 's Hertogenbosch en begon waarschijnlijk een eigen atelier. In 1486 – 1487 trad hij toe tot de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, die zich de verering van de maagd Maria ten doel had gesteld. Tot dit genootschap behoorden priesters, personen met een lagere wijding, maar ook edelen en welgestelde burgers. De broederschap had een eigen kapel in de kathedraal van St-Jan. Een van de rituelen van het genootschap was het op 4 januari nuttigen van een zwaan (zwanenbroeders). Het genootschap bestaat nog en zijn verschillende leden van het Koninklijk Huis lid. Jeroen Bosch overleed, ongeveer zeventig jaar oud, in 1516 te 's Hertogenbosch. Een groot probleem wat betreft het oeuvre van Jeroen Bosch is dat feitelijk geen enkel werk met zekerheid aan Jeroen Bosch kan

worden toegeschreven. In het begin werkte hij in het atelier van zijn vader. In dat atelier werkten ook verschillende andere familieleden. Toen Jeroen Bosch zelfstandig ging werken stichtte hij vermoedelijk een eigen atelier. Binnen zijn werk is namelijk sprake van duidelijke kwaliteitsverschillen Het is dan moeilijk om precies na te gaan wat de meester zelf schilderde en wat door de andere leden van zijn atelier op het paneel werd gezet. Verder werd Jeroen Bosch veel gekopieerd, waren er de nodige navolgers en kwamen ook de nodige vervalsingen in de handel. Tegenwoordig wordt een vijftiendertigtal werken tot het oeuvre van Jeroen Bosch gerekend. Een van zijn beroemdste werken is het drieliuk (triptiek) “De Tuin der Lusten” die te zien is in het Prado in Madrid. Op het grote middenpaneel is de “Tuin der Lusten” uitgebeeld. Op het linkerpaneel “Het aards paradijs” en op het rechterpaneel “De Hel”. Het is een fascinerend werk waarop veel te zien is en vol symboliek zit. Hoewel hij een fantasiewereld laat zien, is die fantasiewereld opgebouwd uit uiterst realistische elementen. Zo staat op het middenpaneel een groep vogels uitgebeeld die uiterst realistisch zijn. Die groep bestaat uit een ijsvogel, groene specht, roodborst, hop, distelvink, mannetje en vrouwtje wilde eend en een juveniel woudaapje (fig.2).

Fig 2. Groep vogels in detail op het middenpaneel van “de Tuin der Lusten” De afgebeelde vogels zijn Roodborst, Groene specht, Hop en IJsvogel. Zie ook fig.3

Voor die groep zit ook nog een bosuil zie fig3. Midden op het paneel staan twee lepelaars op een geit en twee ooievaars op een varken. Verder zijn een koolmees en een vlaamse gaai te zien en een eend die mijns inziens een kraakeend is. Opvallend is dat de koolmees in diezelfde houding ook te zien is op het schilderij “De marskramer” (ca 1494 of later) van Jeroen Bosch. Helemaal rechts is verder nog een steenuil geschilderd. Op het rechterpaneel (De Hel) verslindt een nachtzwaluw (kop) een mens. De bonte kraai op het paneel “Het aards paradijs” is primitief vergeleken met de andere afgebeelde vogels. In de fontein zit verder ook een steenuil. Een aantal van de geschilderde vogels zie je bepaald niet iedere dag en menig vogelaar heeft nog nooit een jong woudaapje waargenomen. Je vraagt je af of Jeroen Bosch zelf die soorten heeft gezien en geschilderd of is hier iemand anders aan het werk geweest. Naast vogels zijn ook nog tal van andere dieren afgebeeld. Het is verleidelijk om ook daar ook het nodige te zeggen. Ik zal mij echter beperken tot de vlinders. Iets onder het midden op het middenpaneel is distel geschilderd met daarin en daarbij drie mensen (fig.3). Aan een distelblad hangt een koolmees. Op de bloem zit een kleine vos (Aglais urticae). De distel is onmiskenbaar een knikkende distel (Carduus nutans) een karakteristieke plantensoort van het gebied van de grote rivieren. De tweede vlinder staat op het paneel “De Hel”. Ongeveer in het midden en dan vrij veel links raakt een geharnaste vogel een mens aan (fig. 4).

De vleugels van die vogel zijn onmiskenbaar de vleugels van een bruin zandoogje

Vlinders in het Land van Maas en Waal.

Fig 3. Detail van het middenpaneel van "De Tuin der Lusten": Kleine vos (*Aglais urticae*) foeragerend op een Knikkende distel (*Carduus nutans*). Verder is middenonder is een voedselzoekende Koolmees te zien en rechts van de distel een Vlaamse gaai die een besje consumeert. In het midden boven een bok met lepelaars en rechtsboven een varken met oievaarders. (links is de hele groep vogels te zien waarvan een deel in detail in fig.2)

(*Maniola jurtina*). Vliegt kleine vos zowel in het voorjaar als in de zomer en overwintert de soort als volwassen vlinder de vliegtijd van bruin zandoogje is veel beperkter namelijk juni – juli. Het bruin zandoogje is naar het leven geschilderd en zegt dus ook iets over het seizoen waarop aan het drieluik is gewerkt. Verder is er ook een werk van een navolger van Jeroen Bosch namelijk het schilderij "Jezus onder de schriftgeleerden". Het paneel is van 1545 of wat later. Het is mogelijk een kopie van een werk van Jeroen Bosch dat verloren is gegaan. Op dit doek is prominent op de voorgrond een kleine vos afgebeeld. Wat goed herkenbare dagvlindersoorten betreft in middeleeuwse manuscripten (Dijkstra, 2008, 2010) en op schilderijen (dit artikel) kunnen we het volgende rijtje maken; kleine vos (*Aglais urticae*), atalanta (*Vanessa atalanta*), argusvlinder (*Lasiomatta megara*) en bruin zandoogje (*Maniola jurtina*). Tot nu toe is kleine vos de meeste afgebeelde dagvlinder.

Fig 4. Detail van de rechtervleugel "De Hel" van de drieluik "De Tuin de Lusten". Een geharnaste vogel raakt een mens aan. De vleugels zijn die van het Bruin zandoogje (*Maniola jurtina*).

Fig 5. Navolger van Jheronimus Bosch "Jezus onder de schriftgeleerden", circa 1545 of later. Op de grond zit een Kleine vos (*Aglais urticae*)

Literatuur.

- Dijkstra.A., 2008: Vlinders op miniaturen in laatmiddeleeuwse manuscripten Nieuwsbrief Vlinderwerkgroep Drenthe 17^e jrg no 2: pp12-15.
- Dijkstra. A., 2010: Vlinders in het Getijdenboek van Katherina van Kleef (1417-1476) Nieuwsbrief Vlinderwerkgroep Drenthe 19^e jrg no1:pp 12-13
- Bosing, W., 2011: Jheronimus Bosch rond 1450-1516. Tussen Hemel en Hel. Alle Schilderijen. Taschen GmbH.
- Koldewij, A.M., P. Vandenbroeck & B. Vermet, 2001: Jheronimus Bosch. Alle schilderijen en tekeningen, Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam: Nai Uitgevers/Ludion
- Oudheusden, J. van & A. Vos red, 2001: De wereld van Bosch. Adr.Heinen, s'Hertogenbosch.
- Roelvink, V., 2003: De Illustre Lieve Vrouwe Broederschap sedert 1318 te s'Hertogenbosch Illustre Vrouwen Broederschap en Adr.Heinen uitgevers, s'Hertogenbosch.

Over nectarplanten van dagvlinders.

Ate Dijkstra

Dagvlinders hebben energie nodig. Voor vlinders is de nectar van bloemen een belangrijke energiebron. Vlinders zijn ook ware profiteurs. Bloemen bevatten nectar om organismen te lokken die zorgen voor de bestuiving van de bloemen. Vlinders drinken wel nectar maar leveren nauwelijks en bijdrage wat de bestuiving betreft. Tel daar de activiteiten van de rupsen bij en ik denk dat onze flora wat minder gecharmeerd zal zijn van de activiteiten van vlinders dan wij.

Vlinders zijn wat nectarplanten betreft ware opportunisten. Desondanks zijn er wel bepaalde lijnen te construeren. Allereerst dient de bloeitijd van de nectarplant samen te vallen met de vliegtijd van een bepaalde vlindersoort. Akkerdistel is bijvoorbeeld een geliefde nectarplant maar men zal nooit een oranjetipje op een akkerdistel aantreffen omdat de bloeitijd buiten de vliegperiode van het oranjetipje valt. In sommige milieus zoals heide en hoogveen is ook het aantal plantensoorten gering en dus het aantal geschikte nectarplanten. Vlindersoorten die in dat soort milieus vliegen, zoals de heide – en hoogveenvlinders veenbesblauwtje, heideblauwtje etc., zijn dan ook op weinig plantensoorten foeragerend aangetroffen (tabel 1). Het gaat voornamelijk om gewone dophei en struikhei. Verder is ook de mate van voorkomen van belang. Sommige plantensoorten zijn erg geliefd als nectarplant maar komen van nature slechts verspreid en in lage aantallen voor en zijn als nectarplant van beperkt belang. Een voorbeeld van een dergelijke plant is koninginnenkruid.

Wat het aantal plantensoorten betreft waarop een vlindersoort nectardrinkend is waargenomen staan in Drenthe klein geaderd witje en klein koolwitje, met respectievelijk 111 en 99 plantensoorten, op nummer een en twee. Beide soorten zijn zeer algemeen en vliegen in meerdere generaties per jaar en benutten daardoor een groot scala aan nectarplanten. Opvallend is dat ook zwartsprietdikkopje, met 85 plantensoorten, in de top drie staat. Als een van de kleinste dagvlindersoorten van ons land ziet hij kans een groot aantal nectarplanten te benutten. Hij vliegt namelijk zowel op plantensoorten met kleine bloemen als op plantensoorten met grote bloemen. Voor de grotere vlindersoorten zijn plantensoorten met kleine bloemen van weinig betekenis

Welke plantensoorten zijn voor dagvlinders in Drenthe nu het meest interessant (tabel 2). Voor de heide – en hoogveenvlinders is dat gemakkelijk het zijn namelijk gewone dophei (*Erica teralix*) en struikhei (*Calluna vulgaris*). Voor vlinders die min of meer gebonden aan bos of andere houtopstanden namelijk eikenpage, boemblauwtje, groentje en bont zandoogje is sporkehout (*Rhamnus frangula*) een belangrijke nectarbron. Braam (*Rubus spec*) is vooral geliefd bij groot dikkopje, koevinkje, bruin zandoogje en landkaartje. Boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*) en gewoon duizendblad (*Achillea millefolium*) scoren hoog bij bruine vuurvlieder en kleine vuurvlieder. Stijf havikskruid (*Hieracium laevigatum*) is geliefd bij de citroenvlieder, klein koolwitje en argusvlieder. Het gaat daarbij vooral om de tweede bloei van stijf havikskruid in de herfst. Deze tweede bloei treedt op nadat de vegetatie in de zomer al een keer

Landkaartje op watermunt
foto: Minko van der Veen

is gemaaid. De belangrijkste nectarplant voor een aantal dagvlinders in Drenthe is akkerdistel (*Cirsium arvensis*). Zowel bij zwartsprietdikkopje, citroenvlieder, distelvlinder, dagpauwoog, landkaartje, oranje zandoogje en bruin zandoogje staat deze soort op nummer een. Bij groot koolwitje, klein koolwitje, koevinkje, staat deze nectarplant op de tweede plaats. Andere interessante nectarbronnen voor dagvlinders zijn verder vertakte leeuwentang (*Leontodon autumnalis*). Deze meer naar de herfst toe bloeiende soort wordt vooral door argusvlieder, klein koolwitje en klein geaderd witje bezocht. In het voorjaar is pinksterbloem (*Cardamine pratensis*) niet alleen de belangrijkste waardplant maar ook de belangrijkste nectarbron voor het oranjetipje. De bloeiwijzen van grote kattenstaart (*Lythrum salicaria*) zijn vaak behangen met klein geaderde witjes.

Tabel 1
Aantal soorten nectarplanten (in klassen) waarop de betreffende vlindersoort in Drenthe is waargenomen. Tussen haakjes staat het werkelijk aantal soorten nectarplanten waarop de soort is gezien. (bron: Dijkstra et al 2003)

Tabel 1
0- 10
Veenbesblauwtje (1)
Gentiaanblauwtje (2)
Heivlieder (6)
Heideblauwtje (10)
11-20
Oranjetipje (12)
Eikenpage (12)
Kommavlieder (13)
Groentje (13)
Gehakkelde aurelia
Bont zandoogje
21-30
Boemblauwtje (21)
Icarusblauwtje (23)
31-40
Hooibeestje (31)
Argusvlieder (38)
Groot dikkopje (40)
Bruine vuurvlieder (40)
41-50
Distelvlinder (43)
51-60
Atalanta (52)
Groot koolwitje (52)
Citroenvlieder (54)
Landkaartje (55)
Kleine vuurvlieder (59)
61-70
Dagpauwoog (69)
Koevinkje (70)
71-80
Kleine vos (72)
Oranje zandoogje (75)
Bruin zandoogje (75)
81-90
Zwartsprietdikkopje (85)
91-100
Klein koolwitje (99)
>100
Klein geaderd witje (111)

Over nectarplanten van dagvlinders.

Groot dikkopje fouragerend foto: Minko van der Veen

Dagpauwoog op sleedoornbloesem foto: Minko van der Veen

Tabel 2.

De belangrijkste nectarplanten voor een aantal dagvlindersoorten in Drenthe in de periode 1990-2001. Voor iedere soort zijn de twee soms drie belangrijkste nectarplanten opgenomen (bron: Dijkstra et al. 2003)

Gewone dophei (*Erica teralix*)

Heideblauwtje
Gentiaanblauwtje
Veenbesblauwtje
Kommavlinder
Groentje

Struikhei (*Calluna vulgaris*)

Heideblauwtje
Boemblauwtje
Heivlinder
Kommavlinder
Kleine vuurvlinder
Bruine vuurvlinder

Sporkehout (*Rhamnus frangula*)

Boemblauwtje
Eikenpage
Groentje
Bont zandoogje

Braam (*Rubus spec.*)

Groot dikkopje
Landkaartje
Koevinkje
Bruin zandoogje
Bont zandoogje

Boerenwormkruid (*Tanacetum vulgare*)

Zwartspriddikkopje
Bruine vuurvlinder
Kleine vuurvlinder
Eikenpage
Oranje zandoogje

Gewoon duizendblad (*Achillea millefolium*)

Kleine vuurvlinder
Bruine vuurvlinder
Hooibeestje
Koevinkje

Stijf havikskruid (*Hieracium laevigatum*)

Argusvlinder
Citroenvlinder
Klein koolwitje

Akkerdistel (*Cirsium arvensis*)

Zwartspriddikkopje
Citroenvlinder
Distelvlinder
Dagpauwoog
Landkaartje
Koevinkje
Oranje zandoogje
Bruin zandoogje
Groot koolwitje

Vertakte leeuwentand (*Leotodon autumnalis*)

Argusvlinder
Klein koolwitje
Klein geaderd witje

Pinksterbloem (*Cardamine pratensis*)

Oranjetipje

Grote kattenstaart (*Lythrum salicaria*)

Klein geaderd witje

Koninginnenkruid

Atalanta
Kleine vos

Vlinderstruik (*Buddleia davidii*)

Atalanta
Distelvlinder
Dagpauwoog
Kleine vos

Koninginnenkruid (*Eupatorium cannabinum*) is geliefd bij veel soorten maar is de verspreiding te beperkt om een belangrijke rol als nectarplant te spelen. In stedelijke milieus is vlinderstruik een zeer belangrijke nectarbron. Tenslotte foerageert landkaartje vaak op schermbloemen zoals gewone berenklauw. In dit overzicht ontbreekt een zeer belangrijke nectarplant namelijk Jacobskruid (*Senecio jacobaea*). Deze soort is in Drenthe vooral na 2000 zeer algemeen geworden maar ontbreken kwantitatieve gegevens om het belang van deze nectarbron voor dagvlinders in Drenthe te schetsen. Verder zijn er nog wel meer aspecten die aandacht verdienen. Zo wordt op sommige plantensoorten het ene jaar wel het andere jaar nauwelijks door dagvlinders bezocht. Klein koolwitje en klein geaderd witje vliegen ondermeer op gewoon wilgenroosje (*Chamaenerion angustifolium*). Andere dagvlindersoorten zie je niet of nauwelijks op gewoon wilgenroosje vliegen. De reden is mij onbekend. Kortom er valt nog het nodige te ontdekken.

Literatuur

Dijkstra, A.C.J., J. de Vries & B. Hoentjen, 2003: Dagvlinders in Drenthe. Voorkomen en Verspreiding 1990-2001, Uitgeverij Publique/Vlinderwerkgroep Drenthe.

Verrassingen bij de Zilveren maan (*Boloria selene*) in 2011

Jelle de Vries / Pauline Arends

Bij de tellingen dit jaar was sprake van een drietal verrassingen, die ons iets meer inzicht (en nog meer vragen!) hebben opgeleverd over het reilen en zeilen van de zilveren maan populatie in het Elperstroom gebied.

1. de vroege verschijning van de 1ste generatie door het mooie voorjaarsweer.
2. de abnormaal hoge aantallen vlinders van de 1ste generatie door het niet maaien van één perceel.
3. de ontdekking dat (vermoedelijk) het hondsviooltje de belangrijkste waardplant voor de vlinder is, en niet het moerasviooltje.

Zeer vroege 1ste generatie.

Eigenlijk heeft de vlinder ons verrast. Bij een 'toevallig' bezoek op 9 mei bleken er al 43 vlinders rond te vliegen. De eerste vlinder is vermoedelijk al 3 á 4 dagen, of zelfs een week, eerder verschenen. En dat komt al dicht bij de vroegste melding uit 1999 op 30 april. (Bron: Dagvlinders in Drenthe)

Door het prachtige voorjaarsweer met hoge temperaturen is de ontwikkeling snel gegaan en vlogen de eerste vlinders 3 tot 4 weken eerder dan vorig jaar. In 2010 vlogen de eerste vlinders laat en wel op 26 mei. Zo'n 14 dagen later dan 'normaal'. De eerste verschijning van de vlinders is natuurlijk afhankelijk van de temperatuursom. 'Normaal' of 'gemiddeld' is de laatste 10 jaar 15-20 mei.

De 1ste generatie dit jaar heeft dit jaar lang gevlogen. Zelfs in de 1ste week van juni vlogen nog vlinders.

De eerste vlinders van de 2de generatie lieten zich op 1 juli zien. Dat is 14 dagen vroeger als in 2010. Toen begon de 2de generatie pas op 16 juli vliegen. Het verschil is echter al veertien dagen minder dan in het voorjaar. toen was het verschil met 2010 immers 2-4 weken. Dit zagen we bij veel vlindersoorten in 2011. In de loop van het seizoen nivelleerde het verschil.

Op 19 augustus is de laatste zilveren maan waargenomen. Toch een vliegperiode van liefst 7 weken!

Heel veel vlinders op één perceel.

Door omstandigheden is in september van 2010 één van de monitoringspercelen niet gemaaid. Normaal worden in september / oktober, al naar gelang de weersomstandigheden, alle percelen in het Elperstroom gebied gemaaid en het maaisel afgevoerd. In vroegere jaren was dit gebied extensief hooiland en wordt het als zodanig nog steeds beheerd om de bijzondere vegetatie in stand te houden.

Al bij de eerste telling van de monitoringpercelen werden 171 vlinders geteld. Het niet gemaaide perceel leverde liefst 159 (93%) vlinders op. In voorgaande jaren telden we hier nooit meer dan 5-10 vlinders van de 1ste generatie. In de telperiode van de 1ste generatie zijn in totaal 385 vlinders geteld, waarvan 313 (81%) op het niet gemaaide perceel.

Het hoge aantal vlinders van de 1ste generatie heeft niet geresulteerd in een groter aantal vlinders van de 2de generatie. Oorzaak?? De 2de generatie op dit perceel is zelfs lager als vorig jaar. In 2010 was sprake van 127 vlinders, in 2011 van 69 vlinders. De hoge aantallen vlinders in de niet gemaaide percelen blijft opvallend. Vermoedelijk is het volgende aan de hand.

Jonge rupsen van de 2de generatie zijn vanaf begin augustus aanwezig

Zilveren maan foto: Jelle de Vries

in de vegetatie. Volgens de literatuur gaan ze pas in hun derde vervellingsfase in winterrust. Ze gaan dan dieper in de vegetatie zitten. In maart / april van het volgende jaar worden ze weer actief en beginnen weer te eten en hebben hun vierde vervelling tot pop. Als alles goed gaat verschijnt in mei de vlinder.

In augustus, september en/of oktober, afhankelijk van de temperatuur, zullen de rupsen, al etende, zich hoger in de vegetatie bevinden. Ze moeten nog groeien en twee vervellingen ondergaan voordat de omstandigheden, zoals kou en kwaliteit van het voedsel, ze dwingt tot de winterrust.

Vermoedelijk wordt bij het normale maai-beheer (te)veel rupsen uitgemaaid en vernietigd. Doordat het maaisel ook direct wordt afgevoerd is er geen tijd voor de rupsen om dieper in de vegetatie weg te duiken. Grote delen van de Elperstroom, en het leefgebied van de zilveren maan, staan in de winter onder water of op z'n minst is er een plasdras situatie. De overwinteringsplaatsen van de rups moeten zich dan wel op de hogere, nog droge, gedeelten bevinden. Misschien zit de rups toch minder diep in de vegetatie dan we denken. Tot nu toe hebben nog geen rupsen met kieuwen gevonden!

Dat op het ongemaaide perceel de 2de generatie in juli niet groter is geworden dan verwacht, kan misschien verklaard worden met het gegeven dat de vlinders in de steeds dichter wordende vegetatie de lage waardplanten minder goed konden vinden. Het moeras- en hondsviooltje zijn laag blijvende planten die in overstaande vegetaties worden overgroeid door hogere kruiden en grassen, terwijl in de naastliggende percelen (de wel gemaaide percelen) de jonge vegetatie veel korter en opener blijft en de 2de generatie betere kansen biedt voor eiafzetting. In een paar naastliggende percelen waar in vorige jaren bijna nooit een vlinder is gezien zijn dit jaar 21 vlinders geteld!

Om het één en ander te toetsen is met de beheerder (SBB) afgesproken om deze herfst een ander perceel niet te maaien. Eens kijken of de populatie ontwikkeling op dezelfde manier gaat als dit jaar.

Vanwege de vele regen die afgelopen maanden is gevallen, heeft

Staatsbosbeheer nog steeds niet kunnen maaien. Het is twijfelachtig of het überhaupt nog gaat lukken. Waarschijnlijk blijven er meerdere percelen dit jaar ongemaaid. De verwachting is dat de 1ste generatie hier positief op zal reageren. Voor zowel zilveren maan als voor de vegetatie is het echter wel belangrijk dat de ongemaaide percelen volgend jaar wel in het maaicircuit meegenomen worden. Ondertussen weten we dat eind oktober begin november de percelen alsnog gemaaid zijn. We kunnen wel voorzichtig concluderen dat de zilveren maan profiteert van een gefaseerd maai-beheer.

Waardplant is hondsviooltje.

In het Elperstroomgebied groeit op veel plaatsen moerasviooltje (*Viola palustris*). Van deze plant is altijd gedacht dat het de waardplant is waarop zilveren maan zijn eitjes legt. Het aantal is echter zodanig klein en komt moerasviooltje zo verspreid voor dat moeilijk aangenomen kan worden dat zo'n klein aantal waardplanten zo'n grote populatie vlinders kan groot brengen. Dat blijkt dan ook niet het geval te zien. In de Elperstroom is namelijk hondsviooltje (*Viola canina*) de waardplant. Deze soort in de percelen waar zilveren maan vliegt lokaal zeer algemeen. Van het hondsviooltje wordt altijd aangegeven dat het de waardplant is in de duinen en dan alleen nog voor de 1ste generatie. Gezien het uitbundig voorkomen mag worden aangenomen dat in de Elperstroom hondsviooltje de belangrijkste waardplant is voor de beide generaties vlinders. Het komende jaar zullen we dan ook extra aandacht geven aan het zoeken naar rupsen op hondsviooltje. In elk geval is dit viooltje veel algemener dan het moerasviooltje.

Zilveren maan foto: Jelle de Vries

Het afgelopen seizoen is naast het totaal aantal vlinders, n.l. 385 voor de 1ste gen. en 792 voor de 2de gen. gekeken uit welke nectarplanten de vlinders hun energie haalden. Deze aantallen zijn niet de hoogste aantallen geteld op één dag. De top van de 1ste generatie was 171 stuks en van de 2de generatie 351 stuks.

Aantallen vlinders waargenomen op nectarplanten:

1 ^{ste} generatie (n=385)		2 ^{de} generatie (n=792)	
Kruipend zenegroen	7	Water/Akkermunt	50
Gewone braam	3	Kale jonker	46
Brede orchis	2	Brunel	27
Kale jonker	2	Blauwe knoop	8
Pinksterbloem	2	Grote kattenstaart	4
Kruipende boterbloem	2	Moerasspirea	4
Kleine valeriaan	2	Tormentil	1
Madeliefje	2		
Gewone hoornbloem	1		
Tormentil	1		
Totaal	24 ⁺		140 ⁺

Hierbij moet opgemerkt worden dat bij de 2de generatie niet water/akkermunt de aantrekkelijkste nectarplant is. Duidelijk is gebleken dat op percelen waar kale jonker ontbreekt de vlinders genoeg nemen met water/akkermunt.

Op percelen waar kale jonker groeit is bijna géén vlinder op water/akkermunt waargenomen.

Helaas moeten we constateren dat de Elperstroom nog steeds slechts de enige populatie zilveren maan in Drenthe heeft. Vorig jaar zijn nog een paar vlinders gezien in het Kuyersbosch maar dit jaar niets.

Met dank voor de inzet van alle meewerkende tellers en telsters

Pauline Arends, Jelle de Vries.

Sint-jansvlinder (*Zygaena filipendulae*) in de Elperstroom

Jelle de Vries

Alle foto's: Jelle de Vries

Tijdens de tellingen van de zilveren maan (*Clossiana selene*) bleek ook dat in het niet gemaaide perceel veel meer sint-jansvlinders vlogen dan in de gemaaide percelen. (zie ook het artikel over de zilveren maan).

In de periode van 20 juni tot 1 augustus zijn in de Elperstroom in totaal 177 sint-jansvlinders geteld. De piek was op 4 juli met een totaal van 55 vlinders waarvan op het perceel met de overjarige vegetatie 40 stuks.

Dit zijn opmerkelijk hoge aantallen vooral omdat de vlinder vorig jaar (2010) in het hele telgebied van de Elperstroom slechts 7 keer is gezien. Zelfs in heel Drenthe zijn in 2010 niet meer dan 102 vlinders geteld. (Bron: Vlinderwerkgroep Drenthe). Of 2011 een uitzonderlijk goed jaar is voor de vlinder zal blijken als alle telgegevens van dit jaar bekend zijn.

De levenscyclus van de overdag vliegende vlinder is vergelijkbaar met die van de zilveren maan. Hij vliegt echter in één generatie en wel in juni en juli. De vlinder wordt veel nectarzuigend op kale jonker gezien. Eitjes worden gelegd op gewone rolklaver (*Lotus corniculatus*) en moerasrolklaver (*Lotus uliginosus*). In de Elperstroom zal het overwegend moerasrolklaver zijn.

De rupsjes zijn ongeveer vanaf half juli aanwezig in de vegetatie en eten nog door tot in de herfst om dan als nog jonge rups in de strooisellaag te overwinteren.

Normaal zouden de rupsjes met de jaarlijkse maaibeurt in september / oktober grotendeels uitgemaaid en afgevoerd zijn. In het niet gemaaide perceel is dit waarschijnlijk niet gebeurd, en dat kan de verklaring zijn van de hoge aantallen. In het voorjaar wordt de rups weer actief en verpopt eind mei aan een grasstengel hoog in de vegetatie. De poppen zijn spoelvormig, glanzend strogeel en heel goed zichtbaar. Vooral in een oude vegetatie zijn voldoende hoge en oude stengels aanwezig zodat de rups voor de verpopping niet hoeft te zoeken. Voor het behoud en vergroting van de populaties sint-jansvlinders maar ook voor

alle andere dag- en nachtvlinders die dezelfde levenscyclus hebben is gefaseerd maaien een pré.

Gefaseerd maaien kan op veel verschillende manieren! In de percelen brede randen laten staan en jaarlijks wisselen, bermen afwisselend links of rechts maaien, op schrale plaatsen één keer per twee jaar maaien, enz.

Belangrijk is wel een duidelijk beheerplan en goed overleg tussen beheerder en uitvoerder.

Het resultaat is een grotere biodiversiteit en lagere beheerkosten.

Literatuur:

- Nachtvinders, veldgids, Paul waring en Martin Townsend.
- Vlinders, rupsen en waardplanten, Heiko Bellman.
- Thieme's rupsengids, Carter / Hargraeves.
- Die schönsten raupen, Frieder Sauer.

